

Boda Mihály¹

Mi a hadtörténelem?

What is Military History?

Absztrakt

Amiként a történelem az élet tanítómestere, úgy a hadtörténelem is tanítómester. Minek a tanítómestere azonban a hadtörténelem? Mi a hadtörténelem kutatásának és oktatásának célja? A kérdéssel legalább a 19. század óta foglalkoznak katonai és civil szakírók. Véleményük szerint a hadtörténelem kutatásának és oktatásának többszörös célja van, így ide tartozik a hazaszeretet, a bátorság és a nemzeti öntudat erősítése, a katonai szakmai (hadászati és harcászati) ismeretek feltárása, illetve annak a folyamatnak a feltérképezése, amely a jelen társadalmi-politikai állapot kialakulásához vezetett. Ezekkel a célokkal együtt a hadtörténelem tárgya is többszörös lesz, amibe beletartozik csaták, hadjáratok, háborúk kutatása éppúgy, mint gazdasági és társadalmi összefüggések, vagy a háborúk okainak és következményeinek, illetve a katonáktól elvárt képességek kutatása.

Kulcsszavak: hadtörténelem, hazaszeretet, nemzeti öntudat, a hadászat és harcászat szabályai, katonai gondolkodás

Abstract

As history is the master of life, military history is also a master. Whose master is military history? What is the purpose of researching and teaching military history? This question has been attempted to be answered since the 19th century by military and civilian experts. According to them, military history has multiple aims, like strengthening courage, love of the country, and national identity, uncovering military professional knowledge (like the principles of strategy and tactics), and finally, explaining the

¹ Egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, e-mail: Boda.Mihaly@uni-nke.hu

development of the present social and political conditions. The subject of military history is also multiple, because it is based on these multiple aims and contains the researching of battles, operations and wars, as well as economic and social correlations, the causes and consequences of wars, and the demanded virtues of soldiers.

Keywords: military history, love of the country, national identity, rules of strategy and tactics, military thinking

Bevezetés

A „történelem” kifejezést kétféleképpen használjuk, utalunk vele a múlt eseményeire, illetve arra a tudományos kutatásra és oktatásra, amely a múlt eseményeivel foglalkozik. A „hadtörténelem” kifejezést ennek megfelelően szintén kétféleképpen használhatjuk, a háborúval kapcsolatos múltbeli eseményekre utalunk vele, illetve az ezekre irányuló tudományos kutatásra és oktatásra. A jelen tanulmány „Mi a hadtörténelem?” kérdésében a „hadtörténelem” az utóbbi értelemben szerepel. A tanulmány alapkérdése így, hogy: „Mi a hadtörténelmi kutatás-oktatás?”

A hadtörténelmi kutatás meghatározására törekedve eredmény lehet a kutatás céljának, tárgyának és módszerének a meghatározása is. Ezek első pillanatban a hadtörténelmi kutatás különböző részeit képezik, azonban valamilyen mértékben össze is kapcsolódnak. Ha ugyanis az egyiket meghatározzuk, akkor azzal a másik kettőt is meghatároztuk. Ha például valaki a csaták eseményeit kívánja kutatni (a kutatás tárgya), akkor ennek célja a katonai vezető szakmai döntéseinek a vizsgálata lesz, módszere pedig a parancsok és naplók tanulmányozása mellett a csatatér kutatása. Jelen tanulmány alapvetően a hadtörténelem céljára koncentrál, és így arra a pontosított kérdésre keresi a választ, hogy: „Mi a hadtörténelem kutatásának-oktatásának a célja?”

A hadtörténelmi kutatás kezdetét illetően több megközelítés létezik. Michael Howard angol hadtörténész (1922–2019) szerint az a 19. századra vezethető vissza, amikor a történelem kutatásának egyik formája a politikai döntéseket kikényszerítő katonai hadjáratoknak és az ahhoz szűken kapcsolódó elemeknek a katonai szerzők általi tanulmányozása volt.² Egy másik megközelítés szerint a hadtörténelmi kutatás már a történelemírás legkorábbi korszakától kezdve megfigyelhető, amikor az nem is volt más, mint hadtörténelem-írás.³ A két megközelítés különbségének az alapja a társadalom és a háború kapcsolatának változásában rejlik. Az ókorban és a középkorban ugyanis a közösségek alapvetően a háborúra szerveződtek, abban az értelemben, hogy azok mindennapi tevékenysége volt a háború. Ezzel szemben a 18–19. században a felvilágosult abszolutizmusok és a nemzetállamok létrejöttével a társadalmat békés intézményként képzelték el, és a háború egy különböző állapotnak minősült.⁴ Ennek megfelelően az ókorban és a középkorban minden történelmi kutatás egyben hadtörténelmi kutatás is volt (például Hérodotosz, Thuküdidész, Caesar esetén). A 19. században

² HOWARD 1988: 4.

³ STAGG 1988: 8.

⁴ BODA 2023. Az antik részt illetően lásd Platón, Arisztotelész és Cicero elméleteit (21–34), a középkort illetően a középkori igazságos háborús gondolkodást (111–126), a 19. századot tekintve pedig a társadalmiszerződés-elméleteket és a nemzetközi jogot (217–262).

azonban a hadtörténelmi kutatás csak egyike lett a különböző történelmi kutatásoknak, ezért a korábbi időszakokhoz képest leszűkült. A 20. században az első és a második világháború viszont megmutatta, hogy a politikai döntések kikényszerítése nem csupán a harctéren dőlhet el, hanem abban jelentősége van többek között a gazdaságnak, a technológiának, a politikai berendezkedésnek, a politikai ideológiának és a katonai morálnak is. A 20. században ezért a társadalmak ugyan békére szervezett közösségek voltak (és a háború nem volt része a mindennapoknak), azonban amikor háború volt, akkor abban az egész társadalom részt vett. A 20. században a hadtörténelmi kutatás ezért kiterjedt a szélesebb társadalmi tényezők megismerésére is, és így ismét kiszélesedett.⁵

A jelen tanulmány a címben szereplő kérdésre a 19–20. századi szerzők véleményét bemutatva keresi a választ. Elsőként a hadtörténelem gyakorlatát művelő szerzőket vizsgálja meg, azaz azokat, akik kisebb-nagyobb hadtörténelmi munkákat, összegzéseket készítettek, és ezen összegzések kapcsán foglaltak állást a kérdésben. Ezt követően pedig azokat a hadtörténelmi elméletet művelő szerzőket, akik szintén feltették azt a kérdést: „Mi a hadtörténelem?”

Válaszok a „Mi a hadtörténelem?” kérdésre: a gyakorlat

A 19–20. századi magyar és külföldi szerzők írásai több különböző véleményt tükröznek azt illetően, hogy mi a célja a hadtörténelmi kutatásnak. Ezek a vélemények, amelyek az összefoglaló művek előszavaiból és bevezetéseiből deríthetők fel a következők: a hazaszeretet, a bátorság, a közösségi öntudat előmozdítása, a háborúviselés katonai (hadászati és harcászati) elveinek a megismerése, illetve a jelen társadalmi-politikai állapot kialakulásának bemutatása.

A hadtörténelem a hazaszeretet és a bátorság példatára, a nemzeti öntudat forrása

A hadtörténelmi kutatással a vizsgált korszakban az elsők között⁶ foglalkozó Kiss Károly honvéd ezredes, akadémikus (1793–1866) a forradalom és szabadságharc előtt úgy vélte, hogy a hadtörténelmi kutatás célja a hazaszeretéből és bátorságból való példaadás, azaz: „Hazánkfiainak bátor, 's ditséretes magok' viseletjüket a 'Haza' oltárára áldozatul letenni, hogy azok a' jelen 's jövőendő kor' felbuzdítására például éjjenek.”⁷ Úgy látta, hogy mások szerint a tiszta hazaszeretet alapvetően a köztársaságok polgárainak az erénye, és minden más népnél a hazaszeretet csak eszköze lehet a hatalomnak. Szerinte azonban ez az elképzelés téves és csak a görögök és a rómaiak példája támasztja alá. Más népek, köztük elsősorban a magyarok története ugyanis azt mutatja, hogy a monarchikus államforma keretei között élők is képesek a tiszta hazaszeretetre, ha a nemzetet régi kötelekek kapcsolják a monarchia intézményéhez

⁵ HOWARD 1988: 5; CITINO 2007: 4.

⁶ Ács 2006: 137.

⁷ Kiss 1827: 70; Kiss 1847: 100–101.

és az uralkodóházhoz.⁸ Kora (leendő) katonáinak hazaszeretetéhez és bátorságához maga is hozzájárult, amikor többek között az 1598-as magyar kisháborúkról, Palota várának védelméről és a magyar „al-vitézek” bátor tetteiről értekezett. Ugyanakkor úgy vélte, hogy az újkori katonai szaktudás, a háborúviselés szabályai, különbözik az ókori szaktudástól és szabályoktól, azaz az újkori szabályok elsajátítására nem alkalmas a hadtörténelem.⁹

Kiss elmélete felvet legalább két kérdést. Az egyik, hogy vajon miért kapcsolódik a hadtörténelem a hazaszeretethez. Erre Horváth Mihálynál (1809–1878), az első áttekintő jellegű hadtörténelmi munka szerzőjénél találunk választ. Horváth úgy vélte, hogy a hadtörténelem és tágabban a történelem azért kapcsolódik a hazaszeretethez, mert a dicsőséges és a szenvedésteli múltbeli hazával kapcsolatos tettek tanulmányozása olyan érzelmeket ébreszt a hadtörténelmet tanulmányozóban, mint a büszkeség vagy szomorúság, amelyek pedig érzelmi köteléket hoznak létre a hadtörténelmet tanulmányozó és a haza között.¹⁰

A második felmerülő kérdés, hogy vajon miért lehet a hazaszeretetet és a bátorságot elősegíteni a hadtörténelemmel, de a háborúviselés szabályainak jobb megismerését nem. Erre a kérdésre a francia Ardant du Picq ezredes (1821–1870) elméletében találunk választ. Du Picq szerint a hadseregek végső célja a csata megvívása, aminek az ember az elsődleges eszköze. A hadsereg viselkedését a csatában így leginkább az ember tanulmányozásával lehet befolyásolni, és nem a fegyverek vagy a szabályozások tanulmányozásával. Az ember természetének központi része az olyan szenvedélyek és ösztönök, mint az önmegőrzés, ami a történelmi korokon keresztül változatlan maradt. Az emberi természet háborúban való megnyilvánulásának tanulmányozására az ókori csaták alkalmasabbak, mint a modern csaták, mivel az ókori csaták egyszerűbbek és bennük az események világosabban megragadhatók, mint a modernekben.¹¹ Következésképpen, a hadtörténelmi kutatás lehetősége és célja az emberi természet vizsgálata abból a szempontból, hogy miként lehet az embert minél alkalmasabbá tenni a csatában való helytállásra, bátorságra.¹² Az emberi természettel szemben azonban a háború viselésének szabályai változtak a korról, azaz a társadalommal, a technikával, a gazdasággal, a háborús ideológiával stb. Ezeknek a szabályoknak a modern változatait így nem lehet a hadtörténelem segítségével tanulmányozni.

A hadtörténelem az olyan egyes erkölcsi értékek mellett, mint a hazaszeretet és bátorság az olyan komplex erkölcsi jelenség, mint a közösségi öntudat forrása is lehet. Ez a közösség a 19. században mindenekelőtt a nemzeti közösség volt. Horváth Mihály is úgy vélekedett, hogy a „történelem egyik legbecesebb kincse a nemzeteknek. Minden nemzet, bár mi borús volt is hajdankora, kéjes érzelmekkel szorítja kebléhez múltja történetét”.¹³ Ennyiben a nemzetek olyanok, mint az egyének, mert az egyénekhez hasonlóan szeretik a múltjukat felidézni. A múltidézés ebben az értelemben

⁸ Kiss 1833.

⁹ Kiss 1826.

¹⁰ HORVÁTH 1868: 149.

¹¹ DU PICQ 1921: 39–40.

¹² DU PICQ 1921: 118.

¹³ HORVÁTH 1868: 149.

nem csupán időtöltés, hanem az egyének számára személyes identitás és öntudat, a nemzetek számára pedig a közösségi identitás és öntudat forrása.

A hadtörténelem céljául ezt a célt jelölte ki Bánlaky (Breit) József vezérőrnagy (1863–1945) is a két világháború között. Úgy vélte, hogy

„minden magyarnak elengedhetetlen kötelessége, hogy ezeréves hazánk történelmének és hadtörténelmének alapos áttanulmányozása révén megismerje őseink bámulatra méltó, gyakran majdnem emberfelettinek látszó és a világhistóriában is párját ritkító haditeljesítményét, hogy azok által inspirálva, ha majd a haza szent ügye ismét úgy kívánja, saját maga is hasonló vitézi tettek végrehajtására képessé váljék”.¹⁴

Bánlaky azonban nem csupán egy későbbi harc sikeres megvívásának a feltételét látta a hadtörténelem által elsajátítandó erkölcsi képességekben, hanem azt általában „az élet tanító mestereként” kezelte. Hasonlóan vélekedtek még a két világháború között a Pilch Jenő ezredes (1872–1937) által szerkesztett hadtörténelmi összefoglaló munka szerzői is: „nemcsak a katonai erények felfokozására szántuk e művünket, hanem, a nemzet új életének hajnalán, öntudatunk emelésére és megszilárdítására is.”¹⁵

A 20. század második felében Magyarországon a nemzeti orientáltságú gondolkodást a nemzetek feletti szintet megcélzó kommunista gondolkodás váltotta fel, a hadtörténelem célja azonban nem változott, maradt az öntudat erősítése. A kommunista öntudatban viszont új értékek kaptak szerepet. A külföldi szerzők közül az orosz Razin szerint a „szovjet hadtörténelem [...] a marxista-leninista elmélet alapján tanulmányozza és általánosítja a történelmi és korszerű harci tapasztalatokat, valamint a fegyveres erők szervezésének tapasztalatait”.¹⁶ A kérdéses marxista-leninista elmélet kulcstézise, hogy a háborúknak politikai jellege van, azaz azok igazságos vagy igazságtalan háborúk, amelyek közül az igazságos háborúk a (kommunista) haladást szolgáló háborúk, mert azok a nép vezetésével megsemmisítik az elnyomó társadalmi intézményeket.¹⁷ Ezzel összhangban írta Liptai Ervin (1927–) az általa szerkesztett kötet előszavában, hogy a kötet fő (de nem kizárólagos) célja a magyar nép honvédő, forradalmi, szabadságért és haladásért vívott harcainak, azaz igazságos háborúinak – a bemutatása, kitérve a harcok politikai és gazdasági hátterére is.¹⁸

A Razin által képviselt szocialista hadtörténelmi kutatásnak egy további jellemzője volt, hogy a Kiss Károly által elfogadott hadtörténelem-értelmezéssel szemben úgy vélte, hogy a hadtörténelem az öntudat forrása mellett a katonai gondolkodás forrása is, mivel az a történelmi korok vizsgálata során feltárja a korra jellemző hadművészet sajátos és általános jellemzőit is.¹⁹

¹⁴ BÁNLAKY 2001.

¹⁵ PILCH 1933: xiii.

¹⁶ RAZIN 1959: 64.

¹⁷ RAZIN 1959: 13.

¹⁸ LIPTAI 1984: 9.

¹⁹ RAZIN 1959: 64.

A hadtörténelem a katonai szakmai (hadászati és harcászati) ismeretek forrása

Az erkölcsi példaállítás és az öntudat erősítése mellett a hadtörténelem célja a katonai szakmai ismeretek biztosítása vagy megerősítése is. A szakmai ismeretek a hatékony háborúviselés szabályai, amelyek biztosíthatják a győzelmet a harc során. Annak tekintetében, hogy miként lehet ezeket a szabályokat megismerni, legalább háromféle megközelítés érdemel említést. Az egyik – Antoine-Henri de Jomini (1779–1869) nevéhez kapcsolódó – megközelítés szerint a háborúviselés szabályai örökké létező, változatlan és elvont szabályok, amelyek az ész segítségével ismerhetők meg, a matematikai ismeretekhez hasonlóan. A második megközelítés szerint, amely Carl von Clausewitz (1780–1831) nevéhez kapcsolódik, a háborúviselésnek nincsenek köbe vésett szabályai, hanem azt a katonai szemléletmóddal és a megfelelő döntési képességekkel rendelkező katonai vezetőnek az adott helyzetben hozott döntései jellemzik. Végül, a harmadik – eredetileg Niccolò Machiavellihez (1469–1527) kapcsolódó – megközelítés szerint a háborúviselés szabályai a hadtörténelem segítségével deríthetők fel.

Machiavellihez hasonlóan gondolkodott Rónai Horváth Jenő altábornagy (1852–1915), aki a magyar nemzet hadi eseményeit katonai szempontból kívánta bemutatni összefoglaló munkájában, amellyel a magyar történelem „hadtörténelmi ágához” kívánt hozzájárulni.²⁰ Hasonlóan vélekedett a német Hans Delbrück (1848–1929). Szerinte a tudás specializálódása a történelem területén kétféleképpen mutatkozik meg: a különböző korszakokra specializálódó tudásban, amely az adott korszak minden jelenségére kiterjed, illetve a különböző jelenségekre specializálódó tudásban, amely pedig az adott jelenség egész történetére kiterjed. Ez utóbbiak a történelem ágai, amelyek közül az egyik a hadtörténelem, azaz a hadászat és a harcászat története. A történelem ágai hatnak egymásra, és együtt alkotják az univerzális történelmet. Delbrück szerint a történelem különböző ágainak kutatásához különböző speciális technikai tudásra van szükség, amit a katonai szolgálaton keresztül lehet megszerezni.²¹

A 20. század közepén Basil H. Liddell Hart (1895–1970) is így gondolkodott. Úgy vélte, hogy a (had)történelem univerzális és közvetett tapasztalat a ma élők számára. Univerzális, mert nem egyetlen ember, hanem emberek sokaságának a közvetlen tapasztalatán alapszik, és közvetett, mert csak közvetítti számunkra a háború (közvetlen) tapasztalatát. A közvetett háborús tapasztalatnak kiemelkedő jelentősége van a katonai képzésben, mert a háborúk nem annyira gyakoriak, hogy mindenki rendelkezzen közvetlen háborús tapasztalattal, a békeidőben végzett gyakorlatok pedig csak „elméleti” tapasztalattal szolgálnak, és nem a tényleges háborúk gyakorlati tapasztalatával.

A hadtörténelmi kutatás és oktatás jelentette közvetett gyakorlati tapasztalat fókuszja azonban lehet szűk vagy tág. A szűk fókusz a közelmúlt egy-egy háborújára, hadjáratára vagy csatájára irányul, a tág fókusz pedig a múltbeli háborúk összességére. Hart a tág fókusz híve volt. Úgy vélte, hogy a háború fizikai tényezői háborúról háborúra változhatnak, ezért a szűk fókuszú kutatás és oktatás eredményessége nem

²⁰ RÓNAI HORVÁTH 1895: v–vi.

²¹ DELBRÜCK 1990: 11–12.

garantált. A tág fókusz ezzel szemben a hadviselés állandó és közvetett tapasztalatokon keresztül megérthető elveire irányul. Ez azért lehet sikeres, mert az emberi természetnek a veszélyre adott reakciói állandók, nem változtak a korokon keresztül, szemben a háború fizikai tényezőivel. Igaz ez az ember érzelmein és ösztönein alapuló erkölcsi természetére is (ahogyan azt du Picq gondolta), és a veszélyre adott higgadtabb, értelemhasználaton alapuló reakciókra is.²²

A hadtörténelem a jelen társadalmi-politikai állapot megismerésének a forrása

A hadtörténelem mint a hadászat és a harcászat története nem csupán azért fontos, mert a katonák számára elvekké szolgál. Delbrücknél találunk utalást arra, hogy az „univerzális történelemnek szüksége van a hadművészet történetére. A háborúk, melyek nemzeteket hoznak létre és pusztítanak el, ugyanis igen nagy részt foglalnak el a történelem egészében”.²³ Ennek a megközelítésnek az értelmében a hadtörténelem tanulmányozása azért hasznos, mert hozzásegít bennünket a jelenlegi társadalmi-politikai állapot megismeréséhez.

A hadtörténelem célközönsége nem csak a katonák (vagy a lehetséges katonák), hanem annak a közösségnek minden tagja, amelyiknek a múltjára a kutatás irányul. Ebben az értelemben vállalkozott arra Bárczay Oszkár (1846–1898), hogy összefoglaló hadtörténelmi munkájával a hadtudomány elemeit a szélesebb közönséggel ismertesse meg. Úgy vélte, hogy az „egykor katonás magyar nemzetet jogász nemzetté formálták bizonyos körülmények, s ez új alakjában a zöld asztal mellett védelmezte meg azt, a mit hajdan a csatatéren szerzett”.²⁴ Ebben az önállóság és hadsereg nélküli állapotban a hadügy nem, vagy csak lassan fejlődött. A hadügy tudományos fejlődése azonban nem járt együtt a hadügy szélesebb körrel való megismertetésével, ezért szükség volt egy ilyen munkára. Ehhez hasonló véleményen volt a két világháború között Erdélyi Gyula ezredes (1892–1949) is, aki „a magyar hadtörténelem iránt fogékony közönség kezébe” kívánt letenni egy kézikönyvet, amelynek a célja annak megmutatása volt, hogy „a magyar tölgyet országot megrázó viharok sem dönthetik meg, mert *ennek a katonanemzetnek élnie kell, mert nagy volt és nagyra hivatott*”.²⁵

Végül, az angol Sir Edward Creasy és John Keegan is ezt az álláspontot fogadta el, az előbbi a 19. században, az utóbbi a 20. század második felében. Mindketten úgy vélték, hogy a hadtörténelem fontos kutatási témája a csaták leírása, mert azok komoly befolyással voltak a rákövetkező időszakokra. Creasy így írt a waterlooi csatáról: „»A békének is megvannak a maga győzelmei/Nem alábbvalóak a háborús diadaloknál«, és még soha egyetlen csatátér sem volt tanúja nemesebb győzelemnek, mint ez, amelyre Anglia, Uralkodónőjével és Királyi Hercegével az élen, a Föld népeit tanítja: arra, hogy legyőzzék önző előítéleteiket és az országaik közti viszályokat – egy nagy

²² LIDDELL HART 2002: 21–24.

²³ DELBRÜCK 1990: 11.

²⁴ BÁRCZAY 1895: v.

²⁵ ERDÉLYI 1933: 3–4.

ütközet érdekében, az emberiség buzgalmanak és jólétének előmozdításáért.”²⁶ Creasy az ilyen jelentős politikai változásokat hozó csatákat „döntő csaták”-nak nevezte. Creasy-hez hasonlóan Keegan is elfogadta, hogy a csaták kitüntetett szereppel rendelkeznek a hadtörténelemben, azonban úgy vélte, hogy a csatákat nem politikai aspektusból kell vizsgálni, hanem többek között a csata által előidézett hosszú távú nemzeti és kulturális hatások szempontjából.²⁷

Válaszok a „Mi a hadtörténelem?” kérdésre: az elmélet

A hadtörténelmi kutatás célját meghatározni kívánó elméleti írások jellemzően vagy a politikai-társadalmi változásokat követően születtek, vagy a tudományos gondolkodás fejlődése során. Nézzük, hogy az elméleti megközelítések párhuzamosan haladtak-e a gyakorlati művekkel, vagy eltértek attól.

A hadtörténelem elmélete a 19. század elejétől 1914-ig

Az első tárgyalásra érdemes szerző a korszakban túlértékelhetetlen hatású Carl von Clausewitz (1780–1831). Clausewitz szerint a „történelmi példák mindent megvilágítanak, és emellett a tapasztalati tudományok területén a legnagyobb bizonyító erejük van. Ez különösen a hadművészetre áll”.²⁸ Clausewitz a történelmi példáknek négy funkcióját sorolta fel, amelyek közül azonban csak az utolsó kettő áll kapcsolatban a bizonyítással. A történelmi példa (a) vagy magyarázatként szolgálhat és egy már meglévő elvet tesz érthetőbbé; (b) vagy az elv alkalmazásának a szemléltetését nyújtja; (c) vagy az elv alkalmazásának lehetőségét bizonyítja; (d) vagy annak részletes elemzéséből bizonyos tanulság – egyféle általános igazság – vonható le, amit a példák bizonyítanak.²⁹ Az (a)–(b), illetve (c)–(d) esetek között az a különbség, hogy amíg az első kettő az elvekben megtestesülő elméletnek ad elsőbbséget a hadtörténelemben megtestesülő tapasztalattal szemben, addig a második kettő fordítva. Úgy tűnik, hogy a hadtörténelem használatát tekintve Clausewitz inkább az utóbbi megközelítést favorizálta, azzal a szűkítéssel, hogy

„mindig a hadtörténelem legújabb eseményeiből kell merítenünk [...] [mert a] régebbi korszakokban más viszonyok uralkodtak, más volt a hadvezetés is; a hadiesemények ezért kevésbé tanulságosak, és a gyakorlati értékük is kisebb. Az is kézenfekvő, hogy a hadtörténelemben [...] lassanként sok-sok apró vonás és körülmény megy veszendőbe [...]. A történelem így egyre jobban veszít színéből és élethűségéből, éppúgy mint az elmosódott, megfakult kép. Végül is csak körvonalak és netalán egyes vonások maradnak meg, amelyek ilyenképpen jelentőségükön felül esnek latba”.³⁰

²⁶ Idézi KEEGAN 2013: 70.

²⁷ KEEGAN 2013: 87–88.

²⁸ CLAUSEWITZ 1961: 174.

²⁹ CLAUSEWITZ 1961: 176.

³⁰ CLAUSEWITZ 1961: 179.

Clausewitz így a korábban említett szűk fókusz hívének tekinthető.

A hadtörténelmi kutatás mibenlétére elméleti szempontból reflektáló magyar szerzők közül a legelső a már említett Kiss Károly volt a 19. század közepén (1855-től).³¹ Kissnek már a forradalom és szabadságharc előtt is volt elképzelése a hadtörténelem céljáról, azonban az után némileg eltérő álláspontot képviselt.

Kiss szerint a hadtörténelem nem más, mint „a' harcok' folyamának, a' hadügy' rendszere' kifejlődésének, 's kölcsönösen egymásra ható, egymást kiegészítő viszonyainak történelmi alakbani hü előadása”.³² Kiss itt megkülönböztette a tényleges harci folyamatok – a háborúk történetének – tanulmányozását a hadügy történetének vizsgálatától. A hadügy története magában foglalja a hadászat és harcászat, az erődítés, a katonáktól elvárt személyiségjegyek, a háborúk politikai okainak és hatásainak a történetét. Kiss hangsúlyozta, hogy a kettő folyamatosan hat egymásra, és úgy vélte, hogy minden hadtudomány eredete a hadtörténelemben van.³³

Kiss szerint a hadtörténelem részben bölcséleti, részben pedig történeti tudomány. Bölcséleti szempontból a háborúról az mondható, hogy az „morális” – emberi – jelenség. Ez az állítás, amelyet Kiss nem fejtett ki bővebben, a korszakban népszerű bölcséleti (és jogi) elmélettel, a természetjogi elmélettel a háttérben válik érthetővé. Az elmélet értelmében az ember természetes jogai védelme érdekében erőszakot alkalmazhat.³⁴ Történeti szempontból tekintve, a háború mint morális jelenség a különböző korokban különbözőképpen jelent meg, amely korszakok viszont elvezetnek a jelenhez.³⁵ Kiss szerint az ember számára természetes, hogy igyekszik megismerni saját és közösségének múltját, amennyiben az hozzájárult a jelent előidéző folyamathoz.³⁶ Ennyiben a történelem célja azoknak a múltbeli folyamatoknak a kutatása, amelyek hatást gyakoroltak a jelenre.

Kiss szerint azonban nem csupán a jelen szorul rá a múltra, hanem „Valamint a hajdan világlító fényt terjeszt a jelen korra, úgy ez is világot vet vissza a rég múlt idők eseményeire”.³⁷ A történelem ugyanis annyira összetett, hogy csak egy isten képes abszolút igaz történelmet írni, az ember azonban válogat a múlt eseményei között.

A hadtörténelem a történelmen belül, a történelem egyik ágaként kap helyet Kiss gondolkodásában, mint ami a „harcias eseményeket” vizsgálja. A hadtörténelem feladata, hogy adatokat gyűjtsön, hogy a történész képes legyen az ország történetének a felfedezésére.³⁸ A (had)történelemnek ezért nem példák gyűjteményének kell lennie, hanem az „emberi nem sürge életének eleven rajz[á]”-nak.³⁹ Ez azt jelenti, hogy a (had)történelemnek a nemzet keletkezésétől kell kezdeni, és végig kell haladni azon az „ösvényen”, amelyen a nemzet a jelenbe elért.

³¹ Kiss 1855; Kiss 1856.

³² Kiss 1855: 45.

³³ Kiss 1855: 45; Lásd még PINTÉR 1908: 370–371.

³⁴ Maga a „had” kifejezés a „hadtörténelem”-ből a 19. században az emberek közötti konfliktust (erőszakoskodás, ellenségeskedést) jelentett, legyen szó akár egyének, akár országok közötti konfliktusról. Lásd „Had” szócikk. In *Közhasznú esmeretek tára* 6. kötet. 1833: 6. Vö. BÁRCZAY 1895: 1; BODA 2023: 248–251.

³⁵ Kiss 1855: 45.

³⁶ Kiss 1856: 223.

³⁷ Kiss 1856: 226.

³⁸ Kiss 1856: 222.

³⁹ Kiss 1856: 227.

A hadtörténelmet Kiss szerint ugyan csak a hozzáértők számára szabad írni, és ezért semmilyen részletet sem szabad abból kihagyni, amely szükséges a történelmi értelmezéshez, azonban Kiss azt is fontosnak tartotta, hogy minden adózó állampolgár képes legyen megérteni a hadtörténelmi munkákat. A hadtudomány, benne a hadtörténelem ugyanis hozzásegíti az állampolgárt hazája, jogai és fejedelme megvédéséhez, és így a hazaszeretet kiterjesztett formájának forrásává válik.⁴⁰ A hadtörténelem által leírható egy vár vívása, egyes ütközetek, egy egész hadjárat, és egy egész háború. Az utóbbi két esetben szerepet kell kapnia a politikai viszonyok és az erkölcsi-morális összetevők leírásának is.⁴¹ A hadtörténelmi kutatás pusztán leírhatja a múlt eseményeit, de bírálhatja is azokat azzal a céllal, hogy a jelen számára tanulságot mutasson fel.

Az elméleti munkák következő szerzője Salamon Ferenc, aki a *Hadtörténelmi Közlemények* első számába írt a hadtörténelemről 1888-ban.⁴² Salamon Kisshez hasonlóan a történelem és a hadtörténelem viszonyára fűzte fel gondolatmenetét, azonban összességében tőle különböző véleményt fejtett ki. Úgy vélte, hogy „a történetíró el nem kerülheti, hogy gyakran ne szóljon hadi eseményekről és hadügyről, s a tanult katona belátja, hogy némely dolgot saját szakjából meg nem érthet, ha annak múltját nem ismeri”.⁴³ A hadtörténelem így a történelem és a hadtudomány szerelemgyereke.⁴⁴ Salamon szerint a hadtörténelem célja az, hogy „a politikai történet íróit és olvasóit felvilágosítsa a fegyvernemek, a tactica, a hadszervezet alapos ismeretének világánál a kimenetel [ti. a csata kimentelének] döntő momentumairól, s így a laikusnak bepillantást engedjen a hadtudományi elvek változhatatlan voltába”.⁴⁵ A hadtörténelemnek azonban nem csupán a csaták eseményeit kell megvilágítania a hadtudomány szempontjából, hanem a békének azokat az intézményeit is, amelyek összefüggésben állnak a háborúval és a csatával, azaz a politikai, a gazdasági, a kulturális és a társadalmi viszonyokat. Ez azt jelenti, hogy a hadtörténelem nem annyira a történelem egyik ága, hanem inkább segédtudománya.

A hadtörténelem elmélete a két világháború között

A két világháború között Berkó István vezérőrnagy (1880–1958), Markó Árpád ezredes (1885–1966) és Timon Béla ezredes is foglalkozott a hadtörténelem mibenlétének a kérdésével.⁴⁶ Berkó és Markó egyet értettek abban, hogy a hadtörténelem főként a kiemelkedő személyek tetteinek kutatásában és példájának bemutatásában áll,⁴⁷ amíg azonban Markó a hadtörténelemnek a tudományos tárgyilagossággal való kutatásáról beszélt, addig Berkó a hadtörténelem katonáknak való tanításáról.

⁴⁰ Általánosságban hasonló véleményen volt Pilch Jenő ezredes, akadémikus is: PILCH 1908: 5.

⁴¹ KISS 1856: 253–254.

⁴² SALAMON 1888.

⁴³ SALAMON 1888: 1.

⁴⁴ Ehhez hasonló PINTÉR 1908: 377.

⁴⁵ SALAMON 1888: 4.

⁴⁶ BERKÓ 1930; MARKÓ 1930.

⁴⁷ BERKÓ 1930: 845; MARKÓ 1930: 32.

Markó átvette Hóman Bálintnak (1885–1951) a történelem átértékeléséről alkotott elméletét⁴⁸ és alkalmazta azt a hadtörténelemre. Markó (és Hóman) szerint a hadtörténelmi jelenségeket szükséges átértékelni, amennyiben vagy bővül a vonatkozó forrásanyag, vagy új módszertant fogadnak el. A 19. századi hadtörténelmet tekintve Markó úgy látta, hogy akkor a korábbi történetírók nézeteinek kritikátlan elfogadása dominált, amelyekkel főként a daliás magyar fegyverforgatást és hadi dicsőséget igyekeztek alátámasztani, az ellenség esetleg pozitív értékű tettei pedig egyáltalán nem voltak érdekesek.⁴⁹ Markó szerint ezeknek a véleményeknek az átértékelését a tudományos módszerek szigorúbb alkalmazásával, például levéltári forrásokra és egyéb számszerű forrásokra való hivatkozással, mindkét fél tetteit számba véve kell megtenni. Így írt: „Egy csataleírás szerény véleményem szerint csak akkor éri el célját, ha azt magasabb katonai szempontok szerint bírálva – sine ira et studio – állítjuk össze, úgyszólván a csatatér felett, semleges, olyan ponton állva, ahonnan egyaránt bepillantunk a magyarok és az ellenség arcvonaláiba.”⁵⁰ Az átértékelésnek nem célja, hogy a valódi nagyságokat eltiporja, hanem az érdemtelen dicsőség elvétele és a megérdemelt dicsőséggel való felruházás a feladata.⁵¹

Berkó ezzel szemben a hadtörténelem katonáknak való oktatásáról beszélt, és nem tartotta kívánatosnak, hogy hallgatókból hadtörténelem-tudósokat neveljenek. A hadtörténelem ugyanis szerinte igen összetett tudomány, amelynek minden része – idő hiányában – nem oktatható a katonai iskolákban. Valamilyen hadtörténelem-oktatás azonban mindenképpen szükséges, mivel a hadtörténelemből a leendő katonatisztek ösztönzőerőt meríthetnek és intellektuálisan – a katonai elmélet szempontjából – épülhetnek.⁵²

A hadtörténelmet Berkó szerint úgy kell oktatni – és ennek megfelelően a tanároknak kutatni is –, hogy az részben az oktatók által átadott csatavázlatokat, évszámokat és egyéb számbeli adatokat foglalja magában, részben pedig támaszkodjon a hallgatók magánolvasmányaira. A hallgatók a magánolvasmányok segítségével szerezhetnek igazi-logikus tudást és érthetik meg a tanulmányozott háborút. A magánolvasmányok a naplók, memoárok és monográfiák lehetnek, amelyek tükrözik vagy bemutatják a csata időszakának társadalmi szellemét és gazdaságát.

Így értelmezve, a hadtörténelem a hadtudomány segédtudományává válik, mert az a régebbi háborúk kutatásával bemutatja az állandó hadászati elveket, az újabb háborúk kutatásával pedig a változó harcászati szabályokat.⁵³ A harcászatot ugyanis befolyásolják a koronként változó szállítási módszerek, a terep, a fegyvertechnika és a háború viselésének erkölcsi szabályai, azaz hogy ki ölhető meg a háborúban. Ez utóbbi az embernek tulajdonított erkölcsi értéktől függ, ami pedig például a korra jellemző fegyelem (hogy a szigorra vagy a nevelésre és a kötelességérzetre épít-e), a katonák általában vett civilizáltságának, a hadsereget általános védkötelezettség- vagy kényszerorozott-jellegének és a háborús cél népszerűségének a függvénye.

⁴⁸ HÓMAN 1930.

⁴⁹ MARKÓ 1930: 24–26.

⁵⁰ MARKÓ 1930: 27.

⁵¹ MARKÓ 1930: 32. Részben hasonló véleményt fogalmaz meg GYALÓKAY 1928: 208–209.

⁵² BERKÓ 1930: 845–846.

⁵³ BERKÓ 1930: 848–849.

Ezek összességében a történelmi–társadalmi–politikai–kulturális feltételek, amelyek tekintetében az ember változik a korokon keresztül. Ezek a feltételek azonban nélkülözhetetlenek a hadtörténelem tanulmányozásából, mivel „[m]agukat a háborúkat ezek nélkül a tényezők nélkül sokszor talán nem is lehet megérteni, s egyes csaták eseményeinek oka igen gyakran ezekben a lelki momentumokban keresendő”.⁵⁴ A csata (és az annak megvívásához tartozó katonai élelmezés, felszerelés és a parancsnoklás eszközei) és a történelmi–társadalmi–politikai–kulturális feltételek kutatása így együtt adják az igen összetett hadtörténelmet. Az összetettség okán a hadtörténelem egészét ugyan nem lehet átadni a hallgatóknak, a példák szintjén azonban igen érdekesen lehet számukra oktatni.

Timon Béla 1941-ben – egyedül a vizsgált szerzők közül – könyvhosszúságú munkában tárgyalta a hadtörténetírás alapelveit.⁵⁵ Timon is – Markóhoz hasonlóan – a hadtörténelem tudományos kutatásának a szükségessége mellett foglalt állást. Úgy vélte, hogy a háború kétféle meghatározásának köszönhetően a hadtörténelemnek és a hadtörténetírásnak is két típusa különböztethető meg. A háború részben önmagában, egyedülálló emberi jelenségként a létért való küzdelem megnyilvánulása, részben azonban „a világtörténelem alkotó különféle lelki- és természettani elemi megnyilvánulások egyik” láncszeme.⁵⁶ Ennek megfelelően a hadtörténelem és a hadtörténetírás lehet a hadvezetés általános elveit magában foglaló hadművészet-történet, illetve a világtörténelemhez kapcsolódó – a háborúkról összefogó képet adó – általános hadtörténelem is.⁵⁷ Timon szerint a kétféle megközelítés közül az általános hadtörténelem a hadseregszervezés, a kiképzés, a katonai közigazgatás, az ellátás, a fegyverzet története és a tágran értett politikai történet mellett⁵⁸ magában foglalja a változatlan hadművészeti elvek alkalmazásának történeteként értett hadművészet-történetet is. Az általános hadtörténelem a történettudomány rész tudománya.⁵⁹ A történelem a nemzeti és az emberi fejlődést kutatva a műveltség emelését és a nemzet nevelését célozza, amihez a hadtörténelem a háborúval kapcsolatos események, és a háborúra ható erők és tényezők kutatásával járul hozzá.⁶⁰ Timon szerint a történelem és a hadtörténelem a „nemzetnevelő” feladatot akkor tudja ellátni, ha nem csupán az erényeket és a kimagasló eseményeket, hanem a bűnöket és a történeti mélypontokat is megmutatja.⁶¹ Timon álláspontja így jelentősen különbözik Markó és Berkó véleményétől. Timon Kiss Károlyhoz hasonlóan úgy vélte, hogy a hadtörténelem a történettudomány mellett a filozófiának is a része. Ugyan Timon számára is fontos volt, hogy a (had)történelem az emberi fejlődéssel foglalkozik, azonban azt is hangsúlyozta, hogy a (had)történelem annak a valóságnak egy szeletét kutatja, amelynek a többi részével a többi tudomány foglalkozik, az egészével pedig a filozófia. A tudományok összességének és a filozófiának a tartalma és módszerei így azonosak egymással.⁶²

⁵⁴ BERKÓ 1930: 854.

⁵⁵ TIMON 1941.

⁵⁶ TIMON 1941: 8–9.

⁵⁷ TIMON 1941: 12.

⁵⁸ TIMON 1941: 56–57.

⁵⁹ TIMON 1941: 53.

⁶⁰ TIMON 1941: 55–56.

⁶¹ TIMON 1941: 27.

⁶² TIMON 1941: 16.

A hadtörténelem elmélete a második világháború után

A második világháborút követően ismét elérkezett a hadtörténelem feladatai megszabásának az ideje, amit többek között Borus József főhadnagy végzett el az újrainduló *Hadtörténelmi Közlemények* első számában.⁶³

Borus azonos alapálláson állt Markóval abban a vélekedésben, hogy a hadtörténelem által közvetített értékeket szükséges átértékelni, amennyiben egy új tudományos módszertant fogadnak el. Borus számára ez az új tudományos módszertan a marxizmus-leninizmus politikai ideológiája volt. A hadtörténelem borusi átértékelése mögött így nem csupán a tudományos módszertan megváltozása állt, hanem az azt megalapozó politikai változás is. A politika, a tudomány és a hadtörténelem közötti kapcsolat Borus szerint azzal indokolható, hogy a hadtörténelem része a történelemtudománynak, amely pedig a társadalomtudománynak, és azzal az osztályharc és az azt vezető kommunista politika eszköze. Az osztályharcon alapuló társadalomban nem lehetséges elfogulatlan társadalomtudomány, sőt Borus egyenesen a történelmi pártosság fontosságáról beszél.⁶⁴

Borus szerint az átértékelés részben a múlt háborúinak a kiemelkedő személyek perspektívájából való szemléletét célozza. A kiemelkedő személyek helyett a háborúkat szerinte elsősorban a nép (a munkásosztály) és a gazdasági-társadalmi feltételek szempontjából kell vizsgálni.⁶⁵ Másodlagos jelleggel a kiemelkedő személyeknek is marad szerepük a hadtörténelemben, különösen, ha alacsonyabb sorból származtak. Ennek oka, hogy a kommunizmus a háborút mint osztályharcot, a történelmet pedig mint osztályharcok történetét igyekszik megérteni, amelyekben az egyik fél mindig a gazdasági-társadalmi értelemben elnyomó osztály, a másik fél pedig az elnyomott nép.

A háborúnak azok a típusai, amelyekben a nép főszerepet kap a jobb létért, a szabadságért (a honvédelemért), a függetlenségért (az elnyomás ellen) és a szocialista-kommunista haladásért (az előbbi célokért az önállóan vagy más népekkel együtt) vívott háborúk. Ezzel összefüggésben a hadtörténelem feladata, hogy erősítse a szocialista hazaszeretetet, azaz olyan tetteket és összefüggéseket mutasson be, amelyek a közös, nemzeteken átnyúló szocialista értékeket (vagy azok előképét) tükrözik. Borus alapvetően a katonák hazaszeretetről beszélt, azonban tekintve, hogy a szocialista hadsereg a nép hadserege, elképzelésében a hadtörténelem mindenki számára hasznos a hazafias nevelés szempontjából.⁶⁶

Borus szerint a hadtörténelem fő célja a hazafias nevelés, azonban emellett a hadtörténelemnek szakmai szempontból is jelentősége van. Az ugyanis képes bemutatni, hogy mi a nép szerepe a honvédelemben, a hadsereg kötelékében és azon kívül is.⁶⁷

Végül említést érdemel Michael Howard véleménye, aki szerint a hadtörténelemnek négy használata különböztethető meg. Úgy véli, hogy a „hadtörténelem tanulmányozása nemcsak hogy képessé tenné a civileket arra, hogy megértsék a háború természetét és annak szerepét a társadalom formálásában, hanem közvetlenül fejleszti a tisztek

⁶³ BORUS 1954.

⁶⁴ BORUS 1954: 87. Lásd még SZIKLAI 1954: 5.

⁶⁵ BORUS 1954: 82.

⁶⁶ BORUS 1954: 72–73.

⁶⁷ BORUS 1954: 72.

szaktudását is".⁶⁸ E felhasználási célok mellett Howard még megemlíti a propaganda- és mítoszgyártást, illetve a bábáskodást.⁶⁹ Ez utóbbi két cél ellentétes egymással, így Howard is csak az utóbbit fogadja el a hadtörténelem legitim céljaként. A mítoszgyártás, azaz hogy bizonyos nemzet katonáit bátornak, hűnek, a katonai vezetőit pedig rátermettnek mutatja be a hadtörténelem, ugyanis szerinte olyan illúziókat hoz létre a tapasztalatlanabb katonákban, amelyek aztán felkészületlenné teszik őket a háborúban való részvételre, és ezzel végeredményben csökkentik a hadsereg harci értékét és hatékonyságát. A bábáskodással ezzel szemben a hadtörténelem kutatásának és oktatásának az a célja, hogy felkészítse a katonákat a háború brutális valóságára. Így ebben az értelemben a hadtörténelemnek arra kell irányulnia, hogy lerombolja a misztifikált bátorságba, hűségbe és vezetői képességbe vetett hitet, és ki kell mutatnia, hogy mi is történt valójában. Például, hogy az adott nemzet katonái nem bátrabbak, mint az ellenség katonái, a katonai vezetői nem kompetensebbek, mint az ellenség tisztjei, akiknek ráadásul sok esetben csupán szerencséjük volt.⁷⁰

Az elméleti megközelítések összegzése

A gyakorlati megközelítéseket három kategóriába lehetett besorolni, amelyek szerint a hadtörténelem célja lehet a hazaszeretet, a bátorság és a nemzeti öntudat erősítése, a katonai szakmai ismeretek megszerzése, illetve a jelen társadalmi-politikai állapotot létrehozó folyamat megismerése. Az elméleti megközelítésekben ezek mindegyike megjelent, azonban feltűnt egy olyan elem is, amellyel a gyakorlati megközelítésekben nem találkoztunk. Ez a hadtörténelmi átértékelés, amely egyaránt feltűnt Markó Árpádnál, Borus Józsefnél és Michael Howardnál. Különbözik-e az átértékelésnek ez a három formája egymástól, illetve az átértékelés a hazaszeretet, bátorság és nemzeti öntudat erősítésétől?

A háromféle átértékelés közül a Markó-féle a megfelelő forrásokkal alátámasztható bátor, hazaszeretetet kifejező viselkedést igyekezett példaként felmutatni a hadtörténelemben (illetve a nem alátámasztható bátorságot és hazaszeretetet kritizálni), és ezzel továbbra is erősíteni a nemzeti öntudatot. A Borus-féle átértékelés a háborúnak az elméletét igyekezett átfogalmazni, mivel azt igyekezett elfogadtatni, hogy a háborút nem a (mégoly kiemelkedő) egyesek, hanem a tömeg, a nép vívja, és ezzel egy új perspektívájú értékrendet kívánt meghonosítani. A szocialista átértékelési kísérlethez érdemes hozzátenni, hogy a szocialista katonai irodalomban az értékekről való beszéd egyre inkább háttérbe szorult, mert azt egyre inkább felváltotta az emberi viselkedés tudományos (például pszichológiai) megközelítése.⁷¹ Mindazonáltal, ezzel együtt is fontos volt, hogy a múltbeli tettekről való számadás a megfelelő pszichológiai motiváció kiváltására irányuljon. Az öntudat erősítése így továbbra is fontos volt. Végül, Michael Howard szerint az átértékelés (vagy bábáskodás) célja az illúziók szétozlatásával annak a helyzetnek a tényszerű ábrázolása, amelyre a katonának fel

⁶⁸ HOWARD 1981: 14.

⁶⁹ HOWARD 1981: 9–10.

⁷⁰ HOWARD 1981: 10–11.

⁷¹ BODA 2022a: 108–109.

kell készülnie. Így szerinte a hadtörténelmi átértékelés célja éppen az, hogy értékmentesen, és ezzel minden propagandától, mítosztól is mentesen lehessen bemutatni a háborús szituációt.

Ezek alapján első pillantásra a háromféle átértékelés különbözik egymástól, ez a különbség azonban nem olyan nagy. Mindhárom átértékelésnek ugyanis az volt a szándéka, hogy a valóságot leírva mutassák be a hadtörténelmet (ezért mind-egyikben van kritikai él is) a katonáknak és a civileknek, tehát mindegyik mítoszokat akart lerombolni. Emellett mindhárom megközelítés, még a Howard-féle is, erősíti az értékeket, például a bátorságot, még ha a bátorság különböző formáját is. A Markó-féle értékrendben a nemzeti öntudaton alapuló erkölcsi bátorságnak van szerepe,⁷² a Borus-félében a kommunista öntudaton alapuló tömeges bátorságnak,⁷³ és a Howard-félében pedig a szakmai felkészültségen és fegyelmezettségen alapuló mesterséges bátorságnak.⁷⁴ A különböző bátorságtípusok különböző öntudattípusokkal függenek össze. Így amíg Markó a nemzeti öntudat erősítésére koncentrált, addig Borus a kommunista – emberi – öntudat erősítésére, Howard pedig inkább a katonai-szakmai öntudat erősítésére. Howard így hiába szeretné teljesen értékmentessé tenni a hadtörténelmet, a példák tanulmányozása és kritikai elemzése végeredményben a (mesterséges) bátorságot építi. Továbbá, a bátorságtípusok ugyan különböznek egymástól, ám amennyiben a hadtörténelem oktatásában főként a nemzeti hadtörténelem példatárát használják, akkor annak lesz a nemzeti öntudatot erősítő funkciója is, ahogy az látható a szocialista hazafiság esetében.⁷⁵ A nemzeti öntudat erősítése akkor lenne kiküszöbölhető a hadtörténelemből, ha abban nagyrészt más nemzetek, illetve ENSZ- és NATO-missziók példái szerepelnének.

Ezzel együtt a túlkapásokat el lehet és el is kell kerülni, amiként arra Markó is felhívta a figyelmet, és talán Howard célja is csak ezek kiküszöbölése volt. Kettejük közös véleménye így az, hogy a szélsőséges, forrásokkal, tényszerűleg és kritikai szempontból nem megalapozott propaganda és mítoszteremtés nem lehet célja a hadtörténelemnek.

Összegzés és konklúzió

Amiként a történelem nem pusztán önmagában értékes tudás, hanem az élet tanító-mestere, úgy a hadtörténelem is tanító-mester. A tanulmány arra a kérdésre kereste a választ, hogy mit tanít a hadtörténelem, vagy a tanulmány elején feltett formában: „Mi a hadtörténelem kutatásának-oktatásának a célja?”

A tanulmány rövid válasza – és konklúziója – az, hogy a hadtörténelmi kutatásnak és oktatásnak nem célja, hanem céljai vannak, jelesül a katonák és a társadalom más tagjainak hazafias nevelése és motiválása, a katonák és a történészek szakmai okítása, illetve az ország polgárainak felvilágosítása. A hadtörténelem ugyanis képes közvetíteni az ország érdekeiért való múltbeli harc által kifejezett értékeket, megismertetni

⁷² BODA 2022b: 181.

⁷³ BODA 2022a: 109.

⁷⁴ BODA 2021: 74–76.

⁷⁵ BODA 2022a: 104–105.

a múltbeli háborúkban alkalmazott katonai vezetési, hadszervezési és egyéb elveket, illetve az ország történelmének azokat az eseményeit, amelyeknek jelentősége volt az ország jelenbeli társadalmi-politikai állapotának kialakulásában. A hadtörténelmi kutatás és oktatás hazafias funkciója mellett állt ki a tárgyaló szerzők közül Kiss Károly (több esetben is), Horváth Mihály, Ardant du Picq, Bánlaky József, Markó Árpád, Berkó István, Razin, Borus József és Liptai Ervin. A katonai szakmai tudás megszerzését is többen tartották fontosnak, akiknek azonban a véleménye megoszlott abban a kérdésben, hogy a hadtörténelemnek és a szakmai tudásnak a katonatisztek nevelésében van szerepe, vagy a történelemtudomány egészén belül. Carl von Clausewitz, Berkó István, Basil H. Liddell Hart és Michael Howard az előbbi véleményt képviselte, Hans Delbrück, Kiss Károly, Salamon Ferenc és Timon Béla az utóbbit. Végül, a jelenbeli társadalmi-politikai feltételek kialakulásának ismertetéseként képzelte el a hadtörténelmet Bárczay Oszkár, Erdélyi Gyula, Edward Creasy, Timon Béla, John Keegan, Borus József és Michael Howard is.

A kiinduló kérdés megválaszolása mellett az álláspontok bemutatásából legalább még egy következtetés levonható, ami a hadtörténelem tárgyára vonatkozó következtetésként összefüggésben áll a hadtörténelem többszörös céljával. Ez a következtetés, hogy a hadtörténelem összetett tudomány, amely álláspontot főként Kiss Károly és Berkó István képviselte. Kiss megkülönböztette a tényleges harci folyamatokat – a háborúk történetét – a hadügy történetétől, úgy hogy az utóbbi magában foglalja a hadászatot és harcászatot, az erődítést, a katonáktól elvárt személyiségjegyeket, a háborúk politikai okait és hatásait is. Berkó ehhez hasonlóan különbséget tett a csatavázlatok, évszámok és egyéb számbeli adatok, illetve az igazi-logikus tudás között, amely utóbbi nyújtja egy tanulmányozott háború megértését. A megértést nyújtó tudás kiterjed a háború és csata időszakának társadalmi szellemére és gazdasági viszonyaira.

Ez azt jelzi, hogy a háborúra már a 19. század közepén és a 20. század első felében sem csak olyan egyszerű jelenségként tekintettek, mint amely egy döntő csatából áll, hanem annak megértéséhez szükséges volt érteni a társadalmi-politikai feltételeket is, mindenekelőtt a nemzetállam megszervezésének és fenntartásának a folyamatát. Így akármelyik korszak hadtörténelem-írását is vesszük, az ókorét és a középkorét, az újkorét, vagy a második világháború utáni korszakét, azt láthatjuk, hogy a hadtörténelem mindhárom korszakban összetett tudomány volt, amely részben azzal foglalkozott, hogy milyen vezetési elveket alkalmaztak a vizsgált korszakban, részben azzal, hogy miként indokolták és motiválták a harcosoknak és a katonáknak a háborúban való részvételt, részben pedig azzal, hogy miként érthető meg a jelen társadalmi-politikai állapot a múlt segítségével.

Irodalomjegyzék

- Ács Tibor (2006): A hadtörténetírás és dilemmái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119(1), 134–152.
- BÁNLAKY József (2001): *A magyar nemzet hadtörténelme. A szerző előszava*. Arcanum Adatbázis Kft. Online: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0001/1.html>

- BÁRCZAY Oszkár (1895): *A hadügy fejlődésének története. Első kötet*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- BERKÓ István (1930): Hadtörténelmi ismereteink. *Magyar Katonai Közlöny*, 18(9), 845–861.
- BODA Mihály (2021): *A katonai erények*. Budapest: Ludovika.
- BODA Mihály (2022a): Katonai erények a szocialista Magyarországon. *Hadtudományi Szemle*, 15(2), 99–114. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2022.2.6>
- BODA Mihály (2022b): Katonai erények a két világháború között Európában és Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135(1), 165–199.
- BODA Mihály (2023): *A háborús ideológiák története*. Budapest: Ludovika.
- BORUS József (1954): A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1(1), 64–90.
- CITINO, Robert M. (2007): Military Histories Old and New: A Reintroduction. *The American Historical Review*, 112(4), 1070–1090. Online: <https://doi.org/10.1086/ahr.112.4.1070>
- CLAUSEWITZ, Carl von (1961): *A háborúról* I. kötet. Budapest: Zrínyi.
- DELBRÜCK, Hans (1990): *History of the Art of War. Volume I. Warfare in Antiquity*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- DU PICQ, Ardant (1921): *Battle Studies*. New York: The Macmillan Company.
- ERDÉLYI Gyula (1933): *A magyarok hadművészete*. Budapest: [k. n.].
- GYALÓKAY Jenő (1928): Hadtörténetünk mai állapotáról. *Magyar Szemle*, 3(5–8), 205–212.
- HÓMAN Bálint (1930): Történelmi átértékelés. *Napkelet*, 8(3), 244–255.
- HORVÁTH Mihály (1868): A magyar honvédelem történeti vázlata. In *Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. Első kötet*. Pest: Ráth Mór, 147–245.
- HOWARD, Michael (1981): The Use and Abuse of Military History. *Parameters*, 11(1), 9–14. Online: <https://doi.org/10.55540/0031-1723.1251>
- HOWARD, Michael (1988): What is Military History...? In GARDINER, Juliet (szerk.): *What is History Today ...?* Basingstoke–London, Macmillan, 4–6. Online: https://doi.org/10.1007/978-1-349-19161-1_2
- KEEGAN, John (2013): *A csata arca*. Budapest: Akadémiai.
- KISS Károly (1826): Az Ó- és Újkor Csatarendje. *Tudományos Gyűjtemény*, 10(1), 27–37.
- KISS Károly (1827): Magyar al-vitézek' hős-tettei az újabb üdöszakban. *Tudományos Gyűjtemény*, 11(12), 70–78.
- KISS Károly (1833): Hazafuság. In *Közhasznu esmeretek tára A' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva. 6. kötet*. H. Pest: Jynx, 140–141.
- KISS Károly (1847): Hadi ügyünk a nemzet átalakulása korszakában nagy figyelmet érdemel. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 7(5), 100–101.
- KISS Károly (1855): Olvasmányok a haditörténelemből I. *Akadémiai Értesítő*, 15. 41–65.
- KISS Károly (1856): A hadi történelem. *Új Magyar Múzeum*, 6(1), 222–232. és 250–264. *Közhasznu esmeretek tára A' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva 6. kötet* (1833). H. Pest: Jynx.
- LIDDELL HART, Basil (2002): *Stratégia*. Budapest: Európa.
- LIPTAI Ervin szerk. (1984): Előszó. In *Magyarország hadtörténete I*. Budapest: Zrínyi.

- MARKÓ Árpád (1930): A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben. *Magyar Szemle*, 10(9), 24–32.
- PILCH Jenő (1908): A katonai szellem ébresztése és fejlesztése. *Magyar Katonai Közlöny*, 1(1), 5–29.
- PILCH Jenő szerk. (1933): Előszó. In *A magyar katona vitézségének ezer éve*. Budapest: Franklin Társulat.
- PINTÉR Jenő (1908): A hadtörténelem rendszeres művelése és hazai történetírás. *Magyar Katonai Közlöny*, 1(4), 369–386.
- RAZIN (1959): *A hadművészet története I.* Ford. Szentesi Ede. Budapest: Zrínyi.
- RÓNAI HORVÁTH Jenő (1895): *A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története*. 1. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- SALAMON Ferencz: Általánosságok a hadtörténelemről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888), 1. 1–11.
- STAGG, J. C. A. (1988): What is Military History...? In GARDINER, Juliet (szerk.): *What is History Today ...?* Basingstoke–London, 8–10.
- SZIKLAI Sándor (1954): Hadtörténetírásunk feladatai a Magyar Dolgozók Pártja III. Kongresszusának tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1(2), 3–15.
- TIMON Béla (1941): *Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez*. Budapest: A M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnöke.